

A diverzifikált felsőoktatási rendszer értelmezése Európában¹

Diverzifikálódás és homogenizálódás

A 20. század második felében az európai felsőoktatási rendszerekben bekövetkezett változások között kiemelt figyelmet érdemel a differenciálódás, diverzifikálódás, ami jórészt a nagy hallgatói létszámexpánzió következményének tekinthető. Ez a hallgatók társadalmi összetételében, motivációiban, előképzettségében, élethelyzetében, a munkaerőpiac igényeiben, a társadalmi elvárásokban egyaránt megnyilvánult. A kihívásra a felsőoktatás több tekintetben reagált: az intézményhálózat, az intézmények szakmai profilja, vállalt küldetése, a képzési programok jellege heterogénné vált. A folyamatban nagy szerepet játszott egy másik elem: a tudományok gyors differenciálódása, újabb és újabb tudományok megjelenése, önállósodása. Ennek hatására egyetemi tanszékeket, karokat alapítottak, és megindult a képzési programok burjánzása (jórészt függetlenül a fentiekben jelzett társadalmi-gazdasági igényektől).

Közben ellentétes irányú folyamatok is lejátszódtak. A tömegessé válásból adódó hasonló kihívásokra a felsőoktatási rendszerek, az intézmények – érthetően – hasonló válaszokat adtak. A lényegében mindenütt bevezetett akkreditációs rendszer egységes követelményeket állított, a finanszírozásban egyre nagyobb teret nyert pályázati rendszer ugyancsak rögzített feltételek megfogalmazásán alapul. Mindez a homogenizálódás irányába hatott a reálfolyamatokban (de legalábbis a „papírforma szerint”). Az európai integrációs folyamat, majd az 1999-ben elindított európai felsőoktatási reform pedig nemzetközi szinten is az összehangolást, a kompatibilitássá válást célozta meg.

Nincsenek tehát hosszú távon egyirányú folyamatok, a differenciálódás, diverzifikálódás és a homogenizálódás egymással párhuzamosan érvényesül, a felsőoktatás működését ennek a komplexitásnak a figyelembe vételével lehet megérteni. Az Európai Felsőoktatási Térség létrehozása során történekről, az EFT jövőjéről, azon belül egy-egy ország felsőoktatási rendszerének alakításáról való gondolkodást is így érdemes megközelíteni.

¹ A korreferátum a TÁMOP4.2.1.B-09/1KMR-2010-2010-0005 projekt keretében készült.

Kiemelt érték és konfliktusforrás

Ma már a felsőoktatás sokfélesége egyrészt realitás, másrészt deklaráltan kiemelt érték Európában. Ez utóbbi elsősorban azon további realitás elfogadásából adódik, hogy a nemzeti felsőoktatási rendszerek nagymértékben saját tradíciókra építettek az Európai Felsőoktatási Térség megvalósítása során. A felsőoktatási rendszerek harmonizálását megcélzó reform egyébként – az összehangolással párhuzamosan – további differenciálódást idézett elő, mégpedig a nemzeti felsőoktatási rendszerekben. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a nemzetközi (globális) versenyben csakis a diverzifikált európai felsőoktatásnak vannak esélyei.

A 19. századtól állami irányításhoz, az ún. integrált (egységes) felsőoktatási rendszerhez szokott kontinentális Európában nem könnyű megérteni és kezelni ezt az új helyzetet. (A sokszor példának tekintett amerikai felsőoktatás – más történelmi körülmények között, központi állami szerepvállalás és irányítás hiányában – eleve differenciált rendszerként épült ki.) A gyakorlatban „beépített konfliktust” jelent pl. a különböző jellegű képzési programokon alapuló fokozatok, a teljesítmények elfogadása a hallgatói mobilitás során, a kormányzatok számára pedig nagy kihívás olyan finanszírozási rendszer létrehozása, amely hatékonyan támogatja az eltérő küldetéseket vállaló felsőoktatási intézményeket – a sokféle társadalmi, gazdasági igény kielégítését szolgáló – feladatuk ellátásában. Az alulf finanszírozott intézmények minden lehetséges forrást igyekeznek (kényszerülnek) igénybe venni, függetlenül hagyományaitól, kinyilvánított küldetésüktől, tényleges adottságaiktól. A felsőoktatási intézmények figyelemre méltó jellemzője a mimetikus készség, az elvárásoknak megfelelő viselkedés imitálása. Ez pedig éppen ellene mond a sokféleségnek. Az intézményi autonómia, az intézmények közötti verseny hatása sem egyértelmű ebből a szempontból. Az erőforrásokért folyó küzdelem arra készíti őket, hogy a mintának tekintett intézményekhez igyekezzenek hasonlítani, ugyanazon tekintetben igyekezzenek „jobbak lenni”, ahelyett, hogy a versenytársaikhoz képest megfogalmazható különösségüket, egyediségüket hangsúlyoznák.

A szervezeti izomorfia egyébként nemcsak a finanszírozási rendszer egysíkúságával függ össze, kialakulásában bonyolultabb, a tudományok fejlődését, az intézmények társadalmi presztízsét érintő tényezők is szerepet játszanak. A felsőoktatás tömegessé válásával párhuzamosan sok helyen létrejöttek az egyetemek mellett más típusú intézmények, hazai fogalmaink szerint főiskolák (ezek funkciója és struktúrája egyébként országonként jelentős eltérést mutat). A többlépcsős képzési rendszer létrehozása során az egységes fokozatok megjelenése „akadémiai sodrást” indított be. Elvileg minden intézmény megcélozhatta a magasabb fokozatokhoz vezető programok beindítását. A korábban a duális rendszer tipikus országainak tekintett Hollandiában és Németországban a korábbi főiskoláknak egyetemi státuszt adtak (azzal, hogy professzionális képzéseket adnak, szemben a klasszikus egyetemekkel, amelyek az akadémiai típusú képzéseket művelik). A nagyhírű klasszikus egyetemek válasza az volt, hogy kiharcolták maguknak a kutatóegyetem formu-

lát (a felsőoktatás globalizálódása következtében egyébként is előterébe került a „világ-színvonalú”, „kiváló”, „elit” egyetemek kérdése). Részben ennek ellenhatásaként, részben a gazdasági válság következtében 2010-től a „szakképzési sodrás” kibontakozása tapasztalható. Egyre nagyobb figyelem irányul a rövid képzési idejű (általában két éves) szakképzési programokra. Az egyetemek bővítik a profiljukat ebben az irányban, de kifejlesztnek fokozatot adó professzionális képzési programokat is a képzés mindhárom szintjén, beleértve a PhD fokozatot. Ez ott jellemző (pl. Franciaországban), ahol nem volt hagyománya az egyetemi mellett jelentős méretű főiskolai szektornak, ezért az európai reform keretében „mindent” az egyetemek vállalnak. Számítani lehet a következményekre: hallgatólagosan máris kibontakozik az egyetemek két csoportja, a szakképzési sodrást felvállaló és az annak ellenálló intézmények köre.

Kibontakozik tehát a „Bologna konfliktus”, amely a rendszer jellegéből adódik, amellyel számolnunk kell.

Forrás: Teichler, U.: Higher Education and the World of Work, Seuse Publishers, Rotterdam, p. 288.

A felsőoktatási intézmények típusainak feltérképezése

Az intézményi sokféleség elfogadása, a felsőoktatási intézmények empirikusan megragadható típusainak feltérképezése, a diverzitás dimenzióinak rögzítése, a hozzájuk kapcsolódó értékek azonosítása hozzájárulhat a fentiekben vázolt jelenség megértéséhez.

Az egyik dimenzió nyilvánvalóan az oktatási tevékenység: a képzési programok jellege (az adott fokozatok szintje és típusa, a képzések szakmai választékának szélessége, a különböző képzési formák megjelenése). A kutatási tevékenység és az innováció elsősorban az eredmények (publikációk, szabadalmak) mérésével ragadható meg. A nemzetközi irányultság újszerű dimenzió, amelynek figyelembe vétele, önálló dimenzióként való kezelése ma már elengedhetetlen. Az intézményi bevételek forrásai és az azokkal való gazdálkodás alapvető típusalkotó jellemzők (a skála a hagyományos költségvetési típusú, a gazdálkodói, a szolgáltató, a vállalkozói, a környező gazdaság motorjaként fellépő magatartást egyaránt tartalmazhatja). A legkevésbé kialakult a sokrétű, és ma még nehezen definiálható, általánosabb társadalmi szerepvállalás dimenziójának beemelése a modellbe, miközben fontosságát a felsőoktatás minden szereplője elismeri.

(A vállalt küldetés és a tényleges tevékenység sokféleségéből következik, hogy a felsőoktatási intézmények belső szervezeti felépítése, működési rendje, irányítási rendszere is diverzifikálódik. Ennek a kérdésnek a vizsgálata egy másik, ugyancsak fontos kutatási feladat.)

A TÁMOP 4.2.1. támogatásával folyó, a BCE-NFKK által végzett kutatás (A felsőoktatás szerepe a tudás alapú társadalom, a tudás alapú gazdaság kiépítésében) kísérletet tesz, hogy empirikus alátámasztást adjon a hazai felsőoktatási intézmények fő típusainak azonosításához. Ebben kapcsolódik az európai Mapping Projecthez, amelynek keretében – alapos elméleti és módszertani előkészítés után – a következő dimenziókat és indikátorokat rögzítették és ajánlották a konkrét adatgyűjtéshez.

A felsőoktatási intézmények osztályozási rendszere – dimenziók és indikátorok

Dimenzió	Indikátor
1: a fokozatok típusai	1a: a legmagasabb fokozatot adó meghirdetett program 1b: a fokozathoz vezető egyes képzési program típusokhoz adott szakképzettségek száma
2: a képzési ágak választékának szélessége	2a: a képzési ágak száma az intézményben az UNESCO/ISCED besorolási rendszer szerint
3: a fokozatok jellege	3a: a szakmai képesítést adó programok aránya az összes programon belül (%) 3b: azon programok aránya, amelyek megfelelnek valamely konkrét munkaerő-piaci igénynek, foglalkozásnak az összes programon belül (%)
4: az életen át tartó tanulásba való bekapcsolódás	4a: a felnőtt hallgatók aránya az összes hallgatón belül, a fokozatok típusa szerint (%)
5: a kutatás intenzitása	5a: az egy főre jutó referált publikációk száma az akadémiai stábjában 5b: az ISI rendszerű citációs index
6: az innováció intenzitása	6a: az újonnan indított vállalkozások száma 6b: a benyújtott szabadalmak száma 6c: a szerzői jogdíjból származó éves bevétel 6d: a magánfinanszírozású kutatási szerződésekből származó bevételek aránya a teljes kutatási bevételen belül (%)
7: nemzetközi orientáció: oktatás és a munkatársak	7a: a fokozatot adó programokba beiratkozott külföldi hallgatók aránya a teljes beiratkozott létszámon belül (%) 7b: az európai csereprogramok keretében érkező hallgatók aránya a teljes beiratkozott létszámon belül (%) 7c: az európai csereprogramok keretében kiküldött hallgatók száma 7d: a nemzetközi munkatársak aránya az összes munkatárson belül (%) 7e: a külföldön meghirdetett programok száma
8: nemzetközi orientált-ság: kutatás	8a: az intézmény európai kutatási programokból származó pénzügyi forgalmának aránya a teljes kutatási pénzügyi forgalmon belül (%)
9: méret	9a: a beiratkozott hallgatók száma (fő) 9b: a foglalkoztatottak száma (teljes foglalkoztatottra átszámítva)

Dimenzió	Indikátor
10: az oktatás formája	10a: a távoktatási programok aránya az összes programon belül (%) 10b: a part-time programok aránya az összes programon belül (%) 10c: a part-time hallgatók aránya az összes hallgatón belül (%)
11: állami / magán jelleg	11a: az állami (versenyztetésen alapuló és nem versenyztetésen alapuló) támogatásból származó bevételek aránya az összes bevételen belül (%) 11b: a tandíj bevétel aránya az összes bevételen belül (%)
12: jogi státusz	12a: jogi státusz
13: kulturális elkötelezettség	13a: az intézmény által szervezett (vagy társ-szervezett) hivatalos koncertek és előadások száma 13b: az intézmény által szervezett (vagy társ-szervezett) hivatalos kiállítások száma
14: regionális elkötelezettség	14a: az EU strukturális alapjaiból származó éves forgalom aránya a teljes forgalmon belül (%) 14b: a régióban maradó végzett hallgatók aránya az összes hallgatón belül (%) 14c: a regionális munkaerő-piac számára meghirdetett, tanterven kívüli kurzusok száma 14d: a lokális/regionális bevételi források jelentősége

Forrás: Mapping Diversity page 18. (http://www.u-map.eu/CHEPS_Mapping%20Diversity.pdf.)